

Для посилання:

Топузов О. М. Комплексний навчально-методичний комплект шкільного курсу географії в системі особистісно орієнтованого навчання [Текст] / О. М. Топузов, Л. П. Вішнікіна // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 130–137.

КОМПЛЕКСНИЙ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКТ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ГЕОГРАФІЇ В СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ

О. М. Топузов, д-р пед. наук,
Інститут педагогіки НАПН України,
Л. П. Вішнікіна,
Національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Постановка проблеми. Динамічні процеси інтеграції соціального, економічного й геополітичного простору визначають особливість сучасної освіти, а також комплексний її характер, зважаючи, звісно, на тісний взаємозв'язок основних аспектів – і змістового, і інструментального. Кореляційний взаємозв'язок трансформаційних змін у суспільстві та переосмислення теоретико-методологічних засад середньої освіти водночас спонукають до найактуальнішого – урахування тенденцій розвитку і вдосконалення освітньої системи в цілому.

Досягнення оптимального результату навчального процесу в загальноосвітній школі можливе за умови органічного поєднання зусиль методичної науки і шкільної практики. Основою такого поєднання стало створення сучасних шкільних підручників та інших засобів навчання, методичних рекомендацій для учителів щодо проектування і проведення уроків географії.

Отже, наразі виникла потреба у створенні комплексного навчально-методичного комплексу (КНМК), який забезпечив би оптимальне поєднання зусиль учителя й учня у процесі навчання географії. При здійсненні якісної природничої підготовки учнів, на наше переконання, має виняткове значення комплексне науково-методичне забезпечення навчального процесу як такого. Комплексне науково-методичне забезпечення ми розуміємо передусім як планування, розроблення і створення оптимальної системи (комплексу) навчально-методичної документації та навчально-методичних засобів навчання. Вони є необхідними для повної і якісної середньої освіти в рамках часу і змісту, визначених навчальними планами і програмою навчального предмета.

Аналіз останніх досліджень. Для колективу авторів (О. Топузов, Л. Вішнікіна, О. Надтока, Т. Назаренко, В. Самойленко, А. Шуканова) підґрунтям створення КНМК до шкільного курсу «Фізична географія материків і океанів» став особистісно орієнтований. Для максимального забезпечення індивідуальних освітніх можливостей і потреб кожного учня, було обрано такі складові КНМК:

- 1) паперовий та електронний підручники, навчальний посібник;
- 2) атлас, контурна карта;
- 3) зошит для практичних робіт;
- 4) методичний посібник «Методика навчання географії материків і океанів», мета написання якого – допомогти вчителям оптимально організувати навчально-пізнавальну діяльність учнів 7-го класу на уроці географії;
- 5) посібник для тестування учнів (зовнішнього тестування).

Основна частина. Розроблення означених складових КНМК має визначальною ознакою комплексність, що передбачає організацію навчальної діяльності учнів за певними характеристиками.

1. Комплекс навчально-методичної документації і засобів навчання має охоплювати основний зміст програмового матеріалу. Водночас комплексність передбачає, що вивчення

кожного ключового питання змісту навчання з будь-якої теми навчальної програми з географії забезпечується необхідним і оптимальним: навчальною та навчально-методичною документацією й засобами навчання.

2. Комплексне забезпечення навчального процесу засобами навчального процесу передбачає врахування їх функцій і можливостей у найбільш типових навчальних ситуаціях застосування.

3. Комплексний підхід до забезпечення навчального процесу вимагає, щоб навчально-методична документація й засоби навчання сприяли реалізації навчальної, розвивальної і виховної функцій навчального процесу.

4. Комплексність у дидактичному забезпеченні навчального процесу передбачає реалізацію через навчально-методичну документацію й засоби навчання всіх основних етапів, ланцюжків педагогічного процесу.

Комплексність КМНК в умовах особистісно орієнтованого навчання дає змогу максимально ефективно забезпечити безперервну трансляцію навчального матеріалу зі шкільного курсу географії в межах основної і старшої школи, що досягається, зокрема:

- поступовим переходом у процесі природничої підготовки учнів від орієнтації на відтворення знань до їх застосування, що вимагає більш досконалу форму подання навчальної інформації;

- підвищенням гнучкості форм і методів навчання географії на користь розширення можливості подальшої професійної підготовки випускників і їхньої здатності виконувати розширений обсяг функцій і завдань;

- наданням пріоритету міжпредметній інтегрованій вимогам, що висуваються до результатів освітнього процесу;

- забезпеченням тісного взаємозв'язку природничої освіти учнів з ситуаціями їхньої самореалізації у світі професійної праці;

- орієнтуванням навчальної та інших видів діяльності учнів на нескінченну розмаїтість професійних і життєвих ситуацій.

КНМК, оснащений методичним апаратом організації засвоєння інформації, задаючи процесуальний аспект технології, стає моделлю об'єкта.

КНМК містить:

а) інформаційний компонент (систему знань);

б) систему завдань, що розгортають логіку понятійної лінії шкільного курсу з географії відповідно до дидактичних завдань і рівнів засвоєння;

в) діяльнісний компонент (завдання, спрямовані на конкретизацію і засвоєння репродуктивних і творчих способів дії);

г) організаційно-методичний компонент (узагальнювальні матеріали, завдання для самостійного опрацювання; запитання для самоперевірки знань, умінь і навичок; довідковий розділ з додатковими і пояснювальними навчальними текстами, що виконують водночас рефлексивну й контрольну функції);

г) емоційно-ціннісний компонент, закладений у змісті (мовою, стилем подання нової інформації, ілюстраціями, графічними схемами).

Пропонований підхід до викладання шкільного курсу географії, з одного боку, допомагає вчителю чіткіше структурувати матеріал, накопичений із навчального курсу в тій чи іншій формі викладання, а з іншого – сприяє формуванню в учнів цілісної «картини» з навчального предмета.

Особливістю КНМК також є те, що всі його елементи ґрунтуються на основі єдиного підходу до тематики і структури викладу навчального матеріалу.

Такий КНМК розробляється як самодостатній курс (як міні-енциклопедія), що дає змогу учням у процесі навчання отримати комплексне уявлення про предмет, ознайомитися з термінологічною, теоретичною і практичною сторонами шкільного курсу з географії.

Завдання КНМК – забезпечити цілісність навчального процесу і взаємодію всіх його основних ступенів і форм. Мета – якнайповніше реалізувати ті освітні й виховні задачі, які були окреслені і сформульовані в програмі шкільного курсу з географії.

Основну змістову частину КНМК представлено в паперовому та електронному підручниках. Інформація, що міститься в підручниках, для учня є основою всього шкільного курсу з географії. Учень її сприймає як авторитетну й достовірну. З огляду на це висуваються вимоги до добору і вибудови матеріалу (не лише текстової частини), покликаному відтворити і підтвердити визначальні положення й концепції.

Для повнішого розкриття тем до шкільного курсу географії було включено:

- детальний виклад різних позицій щодо проблеми (у тому числі дискусійних);
- біографічні й інші відомості про видатних учених і дослідників;
- розгляд теоретичних питань і проблем на конкретних прикладах і ситуаціях;
- виокремлення особливим способом ключових моментів тем і визначення найбільш

важливих понять;

- винесення в рамках пояснення окремих термінів;
- короткі резюме, що є своєрідними опорними конспектами теми.

Змістом електронного підручника є:

- презентація матеріалів параграфів;
- анімація (демонстрація понять, причинно-наслідкових зв'язків, процесів і явищ);
- відеофрагменти (ілюстративного і понятійного характеру);
- тести для контролю і самоконтролю навчальної діяльності, а також навчальних

досягнень учнів;

- електронний атлас, що дає можливість знайти будь-який номенклатурний об'єкт як навчальної програми, так і підручника;

- задачі, завдання і запитання поточного, тематичного й підсумкового контролю навчальних досягнень учнів.

Упровадження інформаційних технологій у процесі природничої підготовки учнів обґрунтовуємо розумінням того факту, що в умовах особистісно орієнтованого навчання вчитель не стільки має прагнути навчати учня, виховувати його, скільки створювати умови для актуалізації його прагнень, мотивів до подальшого зростання в процесі навчальної й реальної практичної діяльності. У зв'язку з цим надаємо важливої ролі інформаційним і комунікаційним засобам навчання в процесі природничої підготовки учнів основної і старшої школи, актуальність упровадження яких зумовлена інформатизацією суспільства.

Комунікаційний підхід до інформаційного середовища стимулює творчий розвиток особистості, яка активно контактує з іншими творчими особистостями засобами інформаційного середовища. Електронний підручник дає змогу учневі розглядати інформацію не лише як готове й абсолютно достовірне знання, а й як основу, що слугує вихідним матеріалом для створення власних суспільно-природничих знань.

Зважаючи на викладені міркування, а також з метою ефективної організації навчальної діяльності учнів у процесі навчання географії, видається за доцільне використання електронного підручника за такими трьома аспектами:

- з позиції наочно-прикладного подання навчальної інформації з метою її засвоєння, обробки і практичного використання (анімація, відеофрагменти, електронний атлас);
- з позиції формування географічної компетенції учнів основної і старшої школи;
- з позиції засвоєння учнями стратегій і тактик розуміння, аналізу природних і соціокультурних явищ.

Наочно-дидактичний характер подання навчальної інформації засобами електронного підручника сприяє емоційності сприйняття й переживання інформації, фактів, сутності виучуваних або досліджуваних природних об'єктів, оскільки реалізм, правдивість деталей у відтворюваній сюжетній лінії сприяють якіснішому засвоєнню причинно-наслідкового механізму виникнення явищ і ситуацій, що, безумовно, оптимізує визначення шляхів їх розуміння в навчальній і практичній діяльності.

Особливу увагу слід звернути на структурно-логічні схеми, якими супроводжується навчальний текст підручників. Пропонуючи такі схеми, ми виходили з розуміння того, що подання інформації в структурно-логічній формі має низку переваг порівняно з лінійно-текстовим викладом навчального матеріалу.

1. За лінійної побудови текстової інформації нерідко складно визначити структуру виучуваного явища, виділити суттєві зв'язки між його компонентами. Це утруднення здебільшого розв'язуються шляхом заміни словесного опису таблицями, а краще – схемами.

2. Подібне перетворення навчального тексту становить ефективний прийом, що активізує мислення учня.

3. Визначальна ланка мисленнєвої діяльності становить особливу форму аналізу – аналіз через синтез. Ця операція сприяє більш глибокому засвоєнню й розумінню навчального матеріалу шляхом його знакового моделювання.

4. У навчальних текстах використовується спосіб схематичної візуалізації інформації. Знання цього прийому, а тим паче – навички практичного володіння ним, допомагають учням в освоєнні шкільного предмета – географії – сприяючи водночас формуванню більш раціональних прийомів роботи з навчальним матеріалом загалом.

5. Структурування і схематизація текстової інформації є важливими компонентами мнемічної дії, що складає основу процесу запам'ятовування.

6. Наочно-образне подання інформації сприяє ліпшому запам'ятовуванню.

7. Подання навчальної інформації в системі структурно-логічних схем є достатньо ефективним засобом організації й активізації самостійної роботи учнів.

У «Методиці навчання географії материків і океанів» коротко характеризується зміст і структура курсу з географії материків і океанів, особливості процесу навчання; його навчально-методичне і матеріально-технічного забезпечення. Сучасному вчителю-предметнику необхідно володіти певним рівнем метазнань і відповідними здібностями для правильної орієнтації в потоці професійної інформації. У рамках такого підходу і слід розробляти навчально-методичний посібник, оскільки цей навчальний предмет є одним із базових при природничій підготовці в системі середньої освіти.

При розробленні «Методики навчання географії материків і океанів» ми враховували найголовніші аспекти.

1. Проектування і проведення уроків географії як основної форми організації навчально-виховного процесу у сучасній школі. Зокрема, у методичному посібнику характеризуються уроки різних типів, обґрунтовується їх структура, наводяться загальноприйняті вимоги до уроку географії у 7-му класі.

Окрім того, в посібнику представлено орієнтовні плани-схеми і плани-конспекти уроків різних типів, користуючись якими вчитель матиме змогу удосконалити прийоми проектування уроків географії материків і океанів. На основі чинної шкільної програми з географії розроблено орієнтовне календарне планування навчального процесу, яке ґрунтується на виокремленні тематичних блоків уроків.

Методичні розробки ілюструються зразками планів-конспектів як тематичного блоку уроків, так і окремими уроками різних типів і форм, графічними навчальними моделями, які допоможуть урізноманітнити навчально-пізнавальну діяльність учнів 7-го класу при вивченні географії.

2. Особлива увага в навчально-методичному посібнику приділяється актуальним наразі питанням навчального моделювання, упровадженню нетрадиційних форм організації навчання, контролю і корекції навчальних досягнень учнів за допомогою тестування.

Безумовно, упровадження тестувальних форм не гарантує одержання всіх необхідних контрольних характеристик. Зокрема, неможливо діагностувати вміння конкретизувати свою відповідь за допомогою прикладів, зв'язано й логічно доводити власну думку тощо. З огляду на це тестування має поєднуватися з іншими формами і прийомами контролю.

Розроблення тестувальних процедур ґрунтувалося на припущенні, що упровадження технології педагогічного тестування зумовлює переведення учня із замкнутого освітнього й

контрольно-оцінного простору до відкритого. Зміна контрольно-діагностичної системи в середній освіті зумовлює зміну механізму взаємодії та взаємозв'язку суб'єктів освітнього процесу. Особистість учня опиняється в центрі уваги вчителя, а традиційна знаннева парадигма середньої освіти «учитель – посібник – учень» замінюється на нову – особистісно орієнтовану – «учень – посібник – учитель – тестовий контроль – корегування здобутих знань, самокорекція» (самоосвіта – для профільних класів).

Викладене визначає завдання тактичного характеру, що стосуються безпосередньо розділу навчальної програми з географії, розділу або теми, яка вивчається, і формулюються вчителем з урахуванням вимог програми навчання з предмета, конкретних умов організації навчальної діяльності як такої.

Зміст контрольованої навчальної інформації конкретизується структурними елементами змісту навчання з курсу географії, за якими здійснюється контроль.

Зміст навчання географії відтворюється на двох рівнях: рецептивному (відтворювальному) і продуктивному; отже, об'єкти контролю мають бути виокремлені й представлені також за двома рівнями. Водночас кожен з них обов'язково характеризуватиметься відповідними рівнями засвоєння. Наводимо приклади тестових завдань, пропорованих у розробленому КНМК, які враховують рецептивне й продуктивне відтворення знань про природні й соціокультурні об'єкти.

Основними принципами відбору змісту запитань, завдань і задач у паперовому й електронному підручниках; тестових завдань розробленого КНМК визначаємо:

- значущість і наукову достовірність навчального матеріалу (теорія сучасної географічної науки з огляду на її інтегрованість);
- відповідність змісту рівню сучасного стану географічної науки з предмета (особливо для профільних класів), що вивчається; випереджувальний характер завдань; репрезентативність елементів змісту контрольованого матеріалу;
- варіативність (у тому числі з урахуванням краєзнавчого аспекту); системність; комплексність і збалансованість елементів знання; взаємозв'язок змісту і форми завдань.

Завдання і вправи дають змогу отримати об'єктивні оцінки рівня знань, умінь і навичок з географії, виявити проблеми, що виникають при засвоєнні навчальної програми, допомагають учням аналізувати й оцінювати результати своєї роботи.

КНМК було розроблено як самодостатній курс, що дає змогу учням під час навчання отримати комплексне уявлення про навчальний предмет. Це є однією зі спроб подати навчально-методичні матеріали з навчальної дисципліни як кейс-технології.

Ефективність використання КНМК у системі особистісно орієнтованого навчання засвідчується:

- посиленням ініціативності, налагодженням позитивної взаємодії вчителя й учня;
- виробленням умінь в учня досягати позитивних результатів, налагоджувати й підтримувати конструктивний діалог, що у такий спосіб обов'язково вибудовуватиметься на засадах гуманності і співпраці;
- прагненням корегувати свої дії, оцінювати власні навчальні досягнення;
- виробленням умінь моделювати природні й соціокультурні об'єкти;
- проявом предметних знань;
- виробленням умінь в учня співвідносити практичну діяльність з необхідними предметними знаннями, проектувати логічну доцільність дій.

Висновки. Безумовно, необхідним є подальше осмислення такого досвіду і його розвиток. Досвід розроблення навчально-методичних комплектів для шкільного курсу з географії є основою підвищення якості природничої підготовки учнів у системі середньої освіти.

Перспективність розробленого КНМК визначається низкою проміжних результатів. Перелічимо їх.

КНМК є визначальним базисом для подальшого розроблення концепції підручників (паперових й електронних) з географії нового покоління в системі природничої освіти учнів з

метою вирішення педагогічних питань, пов'язаних з розвитком і формуванням знань у природничій освіті.

КНМК уможливило в подальшому ефективне розроблення електронного консультанта з географії (використання мультимедійних можливостей ІВМ).

КНМК забезпечує наступність подання навчальної інформації зі шкільного курсу географії в навчальному процесі в межах основної та старшої школи у формуванні предметних компетентностей учнів.

КНМК максимально узгоджується зі сформульованими в державному стандарті і програмі з географії освітніми цілями й завданнями середньої географічної освіти і має бути пріоритетним у навчально-методичній і науковій діяльності не лише вчених, педагогів-географів, а й спеціалістів з інших (суміжних) дисциплін.

Публікація присвячена проблемі науково-методичного забезпечення навчального процесу загальноосвітньої школи. Подано ґрунтовну методологічну характеристику розробленому і впровадженому в практику викладання шкільного курсу географії комплексного навчально-методичного комплекту в системі особистісно орієнтованого навчання. Розкрито методологічні засади реалізації складових комплексного навчально-методичного комплекту (КНМК), окреслено перспективи подальшого розроблення підручників нового покоління на основі базису КНМК.

Ключові слова: особистісно орієнтоване навчання, шкільний курс географії, комплексний навчально-методичний комплект.

Статья посвящена проблеме учебно-методического обеспечения учебного процесса общеобразовательной школы. Представлена основательная методологическая характеристика разработанного и внедренного в практику преподавания школьного курса географии комплексного учебно-методического комплекта в системе лично ориентированного обучения. Раскрыты методологические основы реализации составляющих комплексного учебно-методического комплекта (КУМК), очерчены перспективы дальнейшей разработки учебников нового поколения на основании базиса КУМК.

Ключевые слова: лично ориентированное обучение, школьный курс географии, комплексный учебно-методический комплект.

Article is devoted to training and methodological support of educational process in secondary schools. Presented a thorough description of methodological developed and implemented in teaching practice school course in geography comprehensive set of educational and methodical system of individually oriented learning. Methodological principles disclosed implementation components of the complex of educational-methodical sets (CEMS) outlines the prospects for further development of new textbooks based on the basis (CEMS).

Keywords: personality-oriented education, high-school geography and complex a training kit.